

"... et respektabelt Mindesmærke i Bronze af Roskilde Bys Grundlæggere, Hroar og Helge"

af Mette Høj

Fig. 1. Statuen Roar og Helge på Stændertorvet, bronze. Til venstre den milde Roar, der beroligende lægger en hånd på broderen, den krigeriske Helge.

Kunstneren, Johan Galster (1910-97), har ladet sig inspirere af Oehlenschlägers berømte digt fra 1814 "Helge". På soklen ved Roars fod står linjerne: "Jeg knejse vil med kronen / ved Lejrekilder / og holde ret i riget / og rejse staden." Og ved Helges fod: "Jeg sejler vore snekker / på søns vover / og hævder Danmarks hæder / paa alle have." Foto F. G. Rasmussen

På Roskildes centrale torv, Stændertorvet, står en statue af byens grundlæggere Roar og Helge (fig. 1).

Den historiske baggrund for at rejse en sådan statue i Roskilde var den, at Roars og Helges navne gennem sagnhistorien i århundreder har været knyttet til Roskilde by og dens grundlæggelse. Udgangspunktet er middelalderens krøniker og sagaer om skjoldungerne, som den første danske sagnkongeslægt i Lejre kaldes. Sagnene beretter - ofte ganske modstridende - om kong Halvdans to sønner, Roar og Helge, som blev forfulgt af farbroderen Frode. Denne havde dræbt sin bror, kong Halvdan, og stræbte nu også sønnerne efter livet for at opnå magten alene. Froles forehavende lykkedes ikke, brødrene undslap ved list, og Roar og Helge hævnedes deres fars død ved til sidst at indebrænde Frode. Som voksne beskrives Helge i sagaerne som den krigeriske søkonge, der drager på vikingetogt, mens Roar blev den fredsommelige Lejre-konge, der flytter kongesædet og grundlægger Roskilde.¹

Carl Andersens testamente

Gennem mange år havde der i Roskilde været ønske om at opstille et mindesmærke for de to kongesønner, men først da manufakturhandler Carl Andersen i 1926 testamenterede kr. 20.000 til et sådan projekt, tog sagen for alvor fart.

Carl Andersen, væversøn fra Roskilde, havde i 1893 overtaget manufakturforretningen Stændertorvet 6, efter at have været ansat der i 17 år. Forretningen fik navnet "O.H. Schmeltz's Eftf. - Væveri-Udsalg".

Forretningens grundlægger, O.H. Schmeltz, havde med flid og påpasselighed skabt sig en stor formue, og da byens vækst og forskønnelse lå ham meget på sinde, donerede han store summer til byen, blandt andet til opførelsen af et nyt rådhus (1884), af springvandet på torvet (1895) og udvidelsen af Allehelgensgade (1897) - ja, i det hele taget var han meget aktiv i planerne om at "forskønne Domkirkens Omgivelser".²

Indtil 1908 var pladsen foran rådhuset - Rådhus-torvet som det hed - nærmest en trekantet udvidelse af Algade-forløbet. Desuden lå foran Det Kongelige Palæ endnu et lille firkantet torv - Nytorv (fig. 2). De to torve var adskilt af en stor karrébygning, der efter samtidens me-

Fig. 2. Torvet som det så ud før nedrivningen i 1908 af karréen midt i billedet. Foran rådhuset lå det trekantede torv, Rådhusetorvet, og til højre derfor det lille Nytorv, der stødte op til Det Kongelige Palæ. I 1921 fik Nytorv navneforandring til Stændertorvet til minde om stænderforsamlingerne, der var blevet holdt på palæet. Navnet Stændertorvet kom først i 1954 til at dække hele det store torveområde. Foto Kr. Hude. Roskilde Museum.

ning fik området til at virke trykkende og spærre for udsynet til byens berømte historiske monument, domkirken. Det ærgrede Schmeltz, og han tog sammen med byens kæmner, Eckardt Møller, i 1897 initiativ til dannelsen af en komité, der arbejdede på at skaffe midler til en renovering af torveområdet. Schmeltz døde i 1898 og nåede ikke at opleve resultatet, men i 1908 blev husene nedrevet, og der blev foran rådhuset skabt et stort sammenhængende firkantet torv, som det kendes i dag, med frit udsyn til det nyopførte rådhus og Duebrødre hospital samt domkirken.³

Carl Andersen fulgte dette arbejde med interesse og udtrykte sammen med Roskilde Grundejerforening, som han havde været medlem

Fig. 3. Professor Einar Utzon-Frank (1888-1955): Udkast til Roar og Helge, gips - et relief med de to drenge i løb hen over et kildespring. I dag opstillet på Gråbrødre Skole. Foto F. G. Rasmussen.

af siden 1917, interesse for at få udarbejdet og opstillet en statue af Roar og Helge på det nye torv.

Det lykkedes ikke i hans levetid. Ikke alene som forretningsmand, men også som velgører mod sin by havde Carl Andersen stået i god lære og fulgte i mangt og meget sin principal. Da han døde i 1926, efterlod han sig - ugift som han var - en betydelig formue, som han bl.a. testamenterede til forskellige godgørende formål. 20.000 kroner testamenterede han til Roskilde Grundejerforening, der herefter skulle sørge for - som der så smukt stod - "et respektabelt Mindesmærke i Bronze af Roskilde Bys Grundlæggere, Hroar og Helge".⁴

Fig. 4. Elna Borch (1869-1950): Roar og Helge, gips. Det ene af Elna Borchs forslag. Foto F. G. Rasmussen.

En konkurrence udskrives

Grundejerforeningens bestyrelse gik straks igang og nedsatte et udvalg, der kom til at bestå af de lokale folk sagfører A.E. Kornerup, Arthur Fang og arkitekt Carl Møller. Byrådet fik tilbud om at blive repræsenteret i udvalget, men takkede nej. For at få den fornødne faglige vejledning fik billedhuggerne Jens Lund og Carl Mortensen, udpeget af Billedhuggersammenslutningerne, og arkitekt Knud Barfod, udpeget af Akademisk Arkitektforening også sæde i udvalget.⁵

Fig. 5. Gunnar Heide (1909-1990): Udkast til Roar og Helge, gips - et noget tungt relief med de to hovedpersoner. Også dette opstillet på Gråbrødre Skole. Foto F. G. Rasmussen.

Da grundejerforeningen var bekendt med, at det var Carl Andersens ønske, at statuen blev opstillet på torvet ved rådhuset, blev byrådet kontaktet, og området langs muren til Palæets have blev stillet til rådighed for et sådant mindesmærke.

I Carl Andersens testamente var statuens udførelse og form ikke nærmere bestemt, men allerede før Carl Andersens død, var der blevet udarbejdet en skitse i gips. Denne var udført af billedhuggerinden Elna Borch, der var af gammel Roskilde-slægt opvokset på den Borch'ske købmandsgård, Stændertorvet 2, som nabo til Schmeltz og Carl Andersen.

Carl Andersen havde udtrykt stor begejstring for Elna Borchs arbejde, og det var derfor naturligt, at grundejerforeningen straks kontaktede Elna Borch og bad denne om for et honorar på kr. 500 at arbejde videre med sit oplæg og komme med endnu et udkast (fig. 4).

Fig. 6. Niels Skovgaard (1858-1938): Udkast til Roar og Helge, gips - et relief der viser den stejlede best med de to drenge ryg mod ryg. Skovgaard, der især var kendt som illustratør af folkeeventyr, har ladet sig inspirere af verselinjerne "de sprunget paa Folen ubehænde / de monne hinanden Ryggen vende". Foto Skovgaard-Museet.

Især kunstnerne i udvalget frarådede, at Elna Borchs udkast blev udført i stor størrelse. Man valgte i stedet i marts måned 1933 efter at have afventet en regulering og ændring af torvet at udskrive en offentlig konkurrence. Betingelserne lød ganske enkelt:

"Fremstillingen kan efter Kunstnerens Skøn blive i Statue eller Relief og af en Størrelse, der skønnes rigtig i Forhold til hele Mindesmærket, som mulig ogsaa kan løses i Forbindelse med en Kilde. Mindesmærkets samlede Højde bør næppe overstige 4 Meter ... Et eventuelt Indgreb i Muren ved Mindesmærkets Plads kan forventes tilladt ... Forslaget skal fremstilles plastisk støbt i Gips og Maalestok 1:10".⁶

Fig. 7. Ukendt kunstner med sit meget monumentale forslag til et Roar-Helge monument.

Foto F. G. Rasmussen.

Forslagene skulle være Charlottenborg i København i hænde senest 1. september 1933. Foruden forslagene skulle foreligge regnskab over samtlige udgifter, der ikke måtte overstige de testamenterede kr. 20.000.

I alt 27 kunstnere havde ved tidsfristens udløb indsendt forslag. I løbet af ganske få dage kunne en enig dommerkomité udpege fire forslag, der hver blev præmieret med kr. 500. Det drejede sig om et udkast fra professor ved Kunstakademiet Einar Utzon-Franck (fig. 3), fra den ganske unge kunstner, Gunnar Heide (fig. 5), fra den dengang 75-årige Niels Skovgaard (fig. 6), samt endelig som vinder af konkurrencen den kun 23-årige Johan Galster.

I betingelserne for konkurrencen havde komitéen betinget sig, at de

Fig. 8. Svend Lindhardt (1898-1989): Udkast til Roar og Helge - to enkeltstående figurer af de to hovedpersoner. Gengivet efter fotografi på Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

præmierede forslag forblev i grundejerforeningens eje. Utzon-Francks og Gunnar Heides forslag blev foræret byen til opstilling på Gråbrødre Skole - eller Roskilde Realskole, som det hed dengang - hvor de befinder sig den dag i dag stående på hver sin konsol i rotunden i indgangsrummet. Niels Skovgaards udkast blev, da Skovgaard-museet i Viborg blev oprettet i 1937, foræret hertil.

Man kender iøvrigt ikke noget til de øvrige forslags skæbne,⁷ men der findes dog på museet endnu et udkast af en for os ukendt kunstner⁸ (fig. 7). Endvidere ved vi, at også kunstneren Svend Lindhardt deltog i konkurrencen⁹ (fig. 8).

Alle de indsendte forslag blev udstillet i Akademiets festsal på Charlottenborg i København den 10.-11. september 1933.

*Fig. 9. Johan Galsters udkast, der med en enig dommerkomité vandt konkurrencen. Læg mærke til soklen, der ifølge det første udkast skulle danne en halvbueformet kilde. Soklen eksisterer ikke længere.
Foto Polfoto.*

Vinderforslaget

Vinderen af konkurrencen blev imidlertid som nævnt en helt ung kunstner, Johan Galster - iøvrigt elev af professor Utzon-Franck. Som Johan Galster husker det mange år senere: "... det var egentlig lidt pinligt, for en række anerkendte og etablerede kunstnere deltog også i konkurrencen om at få arbejdet, blandt dem min lærer på akademiet".¹⁰

Dommerkomitéen fremhævede i sin begrundelse for valget "at det i Testamentets Aand er et respektabelt Monument, rent og fint i Linierne med et smukt Samspil mellem de nøgne Figurers harmoniske Linjer."¹¹ Det fremhævedes endvidere, at Galsters forslag gengiver

*Fig. 10. Johan Galsters
udkast på opfordring fra
dommerkomiteen opstillet
på en ny, helt enkel sok-
kel. Privateje.
Foto F. G. Rasmussen.*

en figurfremstilling - en statue, der ville syne mere pompøs end et relief, som hovedparten af de øvrige udkast.

Som gengivet på fig. 9 havde Galster forestillet sig figurerne anbragt på en halvcirkelformet sokkel med relief af et par springende heste over et kildevæld i en buformet niche. Allerede ved valget ytrede komiteén dog ønske om, at soklen blev ændret, se fig. 10.

Det var et meget overraskende, men enstemmigt valg, komiteen var kommet til. Overraskende - også for kunstneren selv - ikke mindst, da der var tale om en åben konkurrence, hvor kunsternes navne skulle fremgå, så man umiddelbart kunne se, hvem der havde indsendt hvad. Galster var en ganske ung og ukendt kunstner, kun lige debuteret året

*Fig. 11. Galster arbejdede i løbet af de 6 år, det tog, fra han fik projektet og til det færdige resultat, detaljeret med ansigtsudtryk og figurerens stilling. Privateje.
Foto F. G. Rasmussen.*

før på Kunstnernes Efterårsudstilling med nogle små statuetter. Han var stadig elev hos Utzon-Frank, og som han selv udtrykte det ved valget "noget rigtigt har jeg ikke lavet endnu!"¹²

Man håbede på i løbet af et par år at kunne opstille det færdige resultat, men der kom til at gå 6 år. At få et udkast forstørret op til lidt over naturlig størrelse blev en vanskelig og altså også tidskrævende opgave. I et interview undervejs i arbejdet udtaler Galster på spørgsmålet om, hvornår skulpturen er færdig: "Det maa De ikke spørge mig om.... Det vil jeg nemlig meget nødig svare paa. Ja, jeg ved godt, at det har taget forfærdelig lang Tid, men det kommer for en stor Del af, at naar man er saa ung som jeg, maa man altid eksperimentere med Arbejdet, før man finder det rigtige; De kan nok forstaa, at jeg ikke kan aflevere et Arbejde, jeg ikke er fuld Tilfreds med."¹³

*Fig. 12. Detailskitse til
statuen Roar og Helge.
Privateje.
Foto F. G. Rasmussen.*

Galster lavede flere udkast, hvor man kan se, at han har arbejdet mere detaljeret med ansigternes udtryk og med figurerne's stilling - især forbindelsen mellem de to personer - har han fortalt - voldte store kvaler (fig. 11-12).

Om figurerne forklarede Galster: "... for ikke at være ukorrekt har jeg valgt den "Paaklædning" vi bedst kender ... og som i Hovedsagen er uforandret hele vort Liv igennem og har været det fra Arilds Tid. Derfor har jeg udelukkende (bortset fra Helges Sværd, som af kompositionelle Grunde var en Nødvendighed) villet karakterisere Skikkelserne ved det nøgne Legemes Stilling og Bevægelse."¹⁴

Da Galster omsider var tilfreds, blev selve bronzefæstøbningen udført af bronzestøber P. Lauritz Rasmussen, København, mens det lokale Roskilde-firma H.P. Hansen Glem & Søn leverede granitsoklen.

Som arbejdet skred frem, havde det vist sig, at Carl Andersens penge-gave ikke rakte til, og Roskilde byråd trådte til og bevilgede et beløb på kr. 2.350 til færdiggørelse af soklen.

Skulpturen opstilles på Stændertorvet

Endelig den 2. december 1939 fik Roar og Helge fast plads på torvet - på hjørnet mellem Rådhuset og Stændertorvet, som det lille torv Nytorv var blevet omdøbt i 1921. Ved afsløringen, der havde samlet flere hundrede mennesker, talte grundejerforeningens formand, murer Rasmus Sørensen om projektets tilblivelse og om den ædle giver, Carl Andersen, og sluttede sin tale: "Maatte Byen i kommende Tider fostre saadanne Borgere, der efter endt Livsgjerning betænker Byen og dens Borgere paa samme Maade som de [O.H. Schmeltz og Carl Andersen] har gjort..."¹⁵

Statuen blev naturligvis mødt med blandet modtagelse - en læser skrev til Roskilde Tidende:

"Det er ikke let med to nøgne Statuer, men hvorfor ikke bruge en Smule Draperi? Hvem har sagt, at Hroar og Helge gik nøgne? Hvorfor ikke klæde dem i Skind (evt. Hjælm, der vist var meget brugt den Gang), altsaa give dem et Udseende, som man uvilkaarligt i Tanken, støttet af sin Barndoms Historielærer, har givet dem?... Jeg synes, der er saa lidt, der siger, hvem og hvad man har for sig. At det er vor berømte Bys Grundlægger til venstre, skal man altsaa vide."¹⁶

Men nøgne står de endnu på Stændertorvet som en uundværlig del af bybilledet og - som en avislæser skrev dengang - "et Par smukke Forbilleder for den Mandlige Ungdom."¹⁷

NOTER

1. Sagnhistoriens kilder er mange, men de vigtigste i denne forbindelse om Roar og Helge er Lejrekroniken, Saxos Danmarkskronike og den islandske saga om Rolf Krake. Kilderne stemmer dog meget lidt overens med hensyn til begivenheder og handlingsforløb. Sagnhistorikere har arbejdet med kronikernes troværdighed, og mange betragter dem i dag som vandresagn med oprindelse syd for Danmarks grænser.

Sagnet om Roar kendes første gang fra Lejrekroniken nedskrevet o. 1150, hvor det fortælles, at Ro (Roar) flytter en handelsby kaldet Høgekøbing til "havnepladsen, der hvor Isefjorden udstrækker sig, og her lod han huse lægge omkring en dejlig kilde. Der byggede Ro en anelig by, som han gav et tvedelt navn, efter sig selv og efter kilden, idet han tog den ene del af navnet fra kilden, den anden fra sig selv og kaldte byen på danske Roskilde" (H. Andersen: Skalk 1996:5).

Saxo beretter kun ganske kort, at Roe og Helge var brødre, og at "Roe huskes som grundlæggeren af Roskilde."

Det er fra den islandske saga om Rolf Kraka, at den beskrevne beretning om Frodes drab på Halvdan og sønnernes hævn på Frode forekommer.

I nyere digtning fik Roar og Helge en genfødsel som ingen andre sagnskikkelser ved Oehlenschlägers digt "Helge". Digtet blev skrevet i 1814 - en nedgangsperiode for Danmark med tabet af Norge samt landets bankerot. Digtet beskriver netop brydningen mellem det gamle vikingesind med eventyrtrang og trangen til et mere fredeligt opbyggende arbejde - hvor Roar bliver den sejrende.

2. O.H. Schmeltz: Aarbog til Roskildes Historie 1800-1900. Udgivet med indledning og noter af Victor Hermansen, 1925 s. 8.

Om O.H. Schmeltz kan man blandt andet læse:

Arthur Fang: Roskilde. Fra byen og dens historie. II. bind. Roskilde 1970.

Byens hus. Udgivet i anledning af rådhusets 100 års jubilæum 1984.

Eva Tønnesen: Fra håndværksvæver til manufakturhandler, ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1998.

3. A. Fang: Af et Torvs Historie. Fortid og Nutid 1945, s. 17ff.

A. Fang: Omkring Roskilde Domkirke. I: C.A. Clemmensen: Almindeligt Dansk Vare- og Industrielotteri. 1937, s. 48-53.

4. Roskilde Tidende 13.11.1926.

5. På grund af sygdom udtrådte formanden A.E. Kornerup af komitéen, og istedet indtrådte murermester Rasmus Sørensen. Arthur Fang blev ved dette skifte valgt til formand. Også billedhugger Carl Mortensen udtrådte på grund af sygdom og erstattedes af billedhugger Luckow-Nielsen.
6. Roskilde Byråd j. nr. 76/1933. Landsarkivet for Sjælland, Lolland - Falster og Bornholm.
7. På Kunstakademiet, København, samt Rigsarkivet findes ikke korrespondance eller oplysninger om konkurrencen og udstillingen. Roskilde Grundejerforenings protokol for netop denne periode er ikke bevaret hos grundejerforeningen.
8. Dette udkast stod tilbage i Poul Tholstrups ejendom på Frederiksborgvej, da ejendommen efter dennes død blev solgt. Venligst oplyst af Lotte Fang.
9. Fotografi af udkastet blev i 1941 foræret Roskilde Museum af kunstneren - Roskilde Museum inv. nr. 336/41. Fotografiet er uddeponeret til Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
10. Avisartikel under overskriften "Sådan fik Johan Galster sit gennembrud i 1933 - Nu udstiller han på Galleri KCH på Ahlgade". Udstilling i Holbæk den 9.-20. august 1980. Artiklen findes uden dato eller angivelse af avis på Kunstakademiets Bibliotek, billedsamlingen Mappe D.Sep/ga-.
11. Roskilde Tidende den 9. september 1933.
12. Politiken 9. september 1933.
13. Roskilde Dagblad den 14. januar 1939.
14. Avisinterview med Johan Galster, findes i udklipsalbum hos familien uden datoangivelse.
15. Roskilde Dagblad den 2. december 1939.
16. Roskilde Tidende den 4. december 1939.
17. Roskilde Tidende den 4. december 1939.